

191.82
1241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
AUG 8 1977

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXI/4—5

БЕОГРАД
1975

Зато би било неопходно у нашој савременој пракси ослањати се и на овај већ изграђени систем у историји нашег језика и не поводити се за страним утицајима, првенствено западноевропских језика.

Никола Рогоћ

ТРАНСКРИПЦИЈА АРАПСКИХ ИМЕНА У СВЕТЛУ НАШЕ ПРАВОПИСНЕ И ЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ

(уз чланак Д. Танасковића)

С обзиром на растући значај арапског језика, крајње је време да се посвети више пажње транскрипцији арапских имена и њеном нормирању, како би се стало на пут стихијском поступању, које оптерећује нашу изражајну културу. Стиче се чак утисак да је знатно више система и доследности у арабизмима које смо уносили у минулим столећима него у новијим преузимањима. Сређивање тога стања није задатак само арабиста, него и стручњака за српскохрватску језичку норму. Нормирање треба да нађе праву меру између разумљивих жеља оријенталиста да се у транскрипцији сачува што мање оштећен арапски фонолошки систем и нужности да се и на арапска имена примене опште нормe које важе за употребу стране ономастике и нашем језику; морају се имати у виду и такве реалности као што су, с једне стране, третман арапске ономастике у европским језицима, а с друге стране — наши домаћи арабизми из старијег доба и њихов однос према изворном језику. У том смислу, углавном као подршку и допуну ставовима Д. Танасковића, даћемо неколико начелних напомена.

— Без обзира на фонолошки значај удвојених сугласника у арапском гласовном систему, наш правопис не може за општу употребу прихватити удвојено писање, као што га не прихвата ни за друге језике. Исто тако наш општи правопис не може ићи на обележавање арапске вокалске дужине — упркос њеном посебном значају, не само у фонолошком систему него и у писму (с обзиром на то да се кратки вокали не пишу а дуги пишу). Истина, у нашем правопису постоји знак дужине, али се он употребљава само изузетно, кад је потребно да се истакне дуги изговор (углавном при диференцирању хомонимних облика). С тим у вези може се рећи да се у посебним случајевима (нпр. кад је потребно показати структуру речи или нагласити контраст) и у арабизмима може употребити не само знак дужине него и други елементи егзактније транскрипције, као што су удвојени сугласници, апрострофи, изузетно и дијакритички знакови из научне транскрипције¹.

¹ Овој могућности иде на руку чињеница да је арабистичка научна транскрипција „популарна“, јер полази од обичних словних знакова (може и ћириличких), тако да се њени елементи лако укључују у обичан текст и лако се прерађује у обичну транскрипцију (добрим делом обичним уклањањем дијакритичких знакова). С друге

— За нашу транскрипцију треба као полазну основу утврдити системске односе према изговорној норми арапског књижевног језика. Не може се сматрати погрешним облик који је у складу с тим односима, макар одступао од локалних или регионалних особености арапског изговора. На овај начин упрошћава се метод утврђивања транскрипције, јер се она заснива на правилима књижевног језика и фонолошком облику речи, а не на испитивањима сличним дијалектолошком поступку. Ипак, ни коректуре које проистекну (као поуздано утврђене) из ових регионалних особености нећемо сматрати погрешним ако се односе на властита имена (лична, географска) везана за дати регион и ако су прихваћене у књижевном изговору, поготово ако се прихватање не ограничи на одређену земљу него добије међуарапске размере. Међутим, кад је у питању употреба апелативних речи у разним називима (именима листова, организација и сл.), биће боље транскрипцију засновати на општеарапској изговорној норми (нпр., сагласно ставу Д. Танасковића, „Ахбар ел јаум“ — боље него „Ахбар ел јом“).

— Ово значи да у начелу треба полазити од арапског фонолошког система а не од изговорних варијација, сем у случајевима за које се посебно утврди да је одступање оправдано. Најсложеније је овде питање рефлекса кратке варијанте арапске фонеме [a]. У приручницима посвећеним арапском изговору налазимо податак да је основна, неутрална вредност овога гласа била отворене природе, типа *ā*, док је изговор типа *a* или лабијализованог *ā* позиционо условљен. Турским посредништвом и другим околностима није ометено да ова разлика дође до јасног изражаја у нашим традиционалним арабизмима, тако да имамо *e* као нормалну и врло честу замену арапског *ā*, што се јасно види у материјалу Шкаљићевог речника турцизма (в. у прилогу Н. Родића). Новија пракса, међутим, сасвим је пореметила ово класично правило наших арабизама, што у првом реду долази због посредништва енглеског језика, у коме је „a“ (с обзиром на отворен изговор) погодно за приказивање арапског *ā*. Тако је дошло до експанзије *a* у тим позицијама, којој се још

стране, била би лингвистички погоднија (а и за штампаре једноставнија) транскрипција у којој би свака арапска графема која означава структуралну јединицу у арапском систему — имала посебно слово, уместо модификација са дијакритичким тачкама и цртицама и уместо апострофа (нпр. као у другој колони приложене табеле). Такав систем лако би се оспособио и за дословну транслитерацију, „пресликавање“ арапског писма (где би и „елиф“ морао имати свој симбол, нпр. *l*), која би добро дошла за примењене стручне потребе (нарочито за обраћање читаоцима који немају оријенталистичке стручне спреме) — слично као што се у славистици глагољица често транслитерира у ћирилицу, а обе словенске азбуке у латиницу.

² У приложеној табели представљен је арапски консонантизам и српскохрватски еквиваленти. Колоне представљају: 1. арапско писмо, 2. условни систем транслитерације, 3. уобичајену арабистичку транскрипцију (какву је применио Д. Танасковић), 4. ћириличку варијанту те транскрипције (у ствари један руски систем, с тим што су уместо *дж* и *ѝ* узета наша слова *џ* и *ј*), 5. најобичније замене у нашим традиционалним арабизмима (према анализи Н. Родића), 6. Танасковићев предлог савремене транскрипције.

доста добро одупире члан „ел“ и дифтонг „еи“ или „еј“ — а иначе долази готово до генерализације *a*. Овај процес наилази на подршку у стручним круговима (као фонолошко обједињавање рефлекса исте фонеме), а ширење завршног *a* (уместо *-e*) упростило је и неке граматичке проблеме код нас, јер су имена на *-a* погоднија за деклинацију него имена на *-e*. Ипак, таква генерализација није за нашу језичку културу без знатне цене. Добио би се утисак изразитог „акања“ у арабизмима (слично белоруској или индијској ситуацији), више него што је то стварно својствено арапском изговору (имали бисмо нпр. „Ал Аламајн“, „Баб ал Мандаб“ и сл.), а истовремено се нарушава континуитет и развијају наслеђени системски односи својствени нашим арабизмима. Можемо начелно рећи да се при нормирању ове појаве не мора поћи ни строго од изговора (јер су у питању варијације исте фонеме), нити пак од самих фонолошких односа (јер су у позајмицама од значаја и позициони фонетски, а не само фонолошки моменти) — него и од практичних момената, идући за оним системским решењима која су за нас погодна и остварива. Могла би се на пример тенденција уопштавања *a* уместо „фетхе“ прихватити у односу на завршни вокал, межда и на почетни (изузимајући члан „ел“) док би у унутрашњости речи ваљало одржати континуитет у односу на наше традиционалне арабизме.

— Поменуто изузимање завршетка речи из општег правила треба начелно схватити као нужност уважавања језичке еволуције до које је дошло. Наиме, у самом арапском дошло је до замирања (редукције) завршетка *-tun*, а тиме се изгубила могућност да одговарајуће арапске именице примамо са завршним *-i*, што је некад било нормално, и у турском и у нашем језику (исп. *вилајет*, *девелет* итд.). С друге стране, у нашем језичком систему дошло је до гашења продуктивности граматичког средњег рода у позајмицама, чиме је онемогућено да и даље уводимо арабизме у облику *кубе* (ген. *кубеша*), *хемзе* (ген. *хемзеша*) и сл. Према томе је однос старијег *вилајет* (област, подручје и сл.) и новијег *вилаја* (управна јединица у Алжиру) језички законит, и арапске речи тога типа треба данас примати са завршним *-a*. Међутим, кад нема таквих или сличних релевантних разлога, у интересу је структуралне доследности и системске правилности нашег језика да се традиционална правила уобличавања арабизама (која нам откривају анализе Т. Муфтића и Н. Родића) имају у виду не само у нормативној арбитражи између различитих варијаната наших старијих оријентализама него и приликом транскрипције арапских речи у наше доба.

— Питање облика *Енвер* или *Анвар*, *Есаг* или *Асаг* и сл. зависиће од опредељења у претходном случају: ако се определимо за *e* у аналогним позицијама, имена ће аутоматски гласити *Енвер*, *Есаг* — а у противном случају неће, јер се страна имена данас не адаптирају напима, него се транскрибују као и друге речи.

— Неколико битних питања везано је за арапски одређени члан. Пре свега, пожељно је да се он у језичкој свести идентификује као помоћна

речца, која се изговара ненаглашено. Томе озбиљно смета вишеструкост његових ликова, па је пожељно уједначавање.

— Што се тиче вокала у члану, нашој традицији (нарочито картографској) више одговара „ел“ него „ал“, па би тај облик требало доследно применити (сем ако се пође на потпуно потискивање е, што мислим да не треба урадити). И сарајевски *Правописни њриручник* у примерима које наводи има само „ел“.

— Сагласно са Д. Танасковићем, мислим да се у случајевима редукције „л“ (уз удвајање почетног сугласника главне речи) може ићи на транслитерацију, а не за изговором: *Ел Тих, Цебел ел Шира, Ел Римал* итд. Ако се ипак, у интересу егзактности (нпр. у географским картама), жели показати то једначење, онда је неопходно употребити цртицу; при томе би, у складу с нашим општим односом према двсјним сугласницима, боље било упрошћавати графију, свдећи члан на сам вокал (*Е-Тих, Цебел е-Шира, Е-Римал*) него задржавати удвојени сугласник (*Еш-Тих, Цебел еш-Шира, Ер-Римал*) — ако се он већ не задржава у другим случајевима. И у оваким примерима *Правописни њриручник* има л (*Бабикер ел Нур, Ел Шай* и др.).

— Што се ортографије члана тиче, треба га писати великим словом на почетку топонима, али не у личним именима, ни кад је на њиховом почетку (у овом последњем случају *Правописни њриручник* предвиђа велико слово, али је и ту боље остати при малом: *ел Асаг* — слично као што пишемо „де Сосир“, „да Винчи“ и сл.). — Има логике у захтеву да се члан веже цртицом за управну реч, али то није у складу с нашим општим односом према употреби цртице, ксја се код нас знатно мање примењује него нпр. у рускј или француској ортографији.

— Изостављање члана не треба сматрати грешком, јер је такво упрошћавње доста уобичајено (нпр. француске листове зовемо простим именом, изостављајући члан: *Монг, Иманише* итд.).

— Не би требало инсистирати на обавезној употреби *ј* у представљању дифтонга, нарочито у крајњем слогу, јер су погоднији за изговор завршеци типа *-еир, -еил, -еин* него *-ејр, -ејл, ејн*, поготово кад затреба да се од таквог топонима направи придев на *-ски*; сем тога, у многим случајевима је већ уобичајено писање *и* (*Хусеин, шеик* итд.).

Нормативни ставови изложени у овом и претходним текстовима не би се смели схватити круто. Била би прихватљива и нека друкчија решења ако би се тиме лакше дошло до усаглашених ставова у ширим круговима наших сербокроатиста и оријенталиста и заједничке акције на сузбијању хаотичног шаренила и произвољности у преношењу арапских имена. Могли бисмо се, на пример, определити и за *ш, г* (уместо *с, з*) као замене арапских интерденталних сугласника. Тиме бисмо, истина, одступили од традиционалних преседана, али за такво одступање било би добрих аргумената: значајан је преседан поступак према енглеским сличним гласовима; лако би било одржавати решење које не одступа од

западноевропског третмана ових сугласника (транскрибују се као th, dh); у тако значајним арапским дијалектима као што су египатски, сиријски и алжирски ови гласови се мењају у t, d; од неког значаја је чињеница да се у научној транскрипцији ови гласови означавају помоћу модификованих t, d, а и сама арапска графика асоцира такву везу (исти носећи знак за d и звучни интердентал, такође за t и безвучни интердентал).

Могућности нормативне интервенције веће су у топонимима (кји су и важнији за нашу језичку културу) него у личним именима. Знатан утицај можда би могла постићи једна група оријенталистичких и правписних стручњака која би направила попис важнијих арапских географских имена и ставила га на располагање картографима и новинарским службама, а било би корисно и објавити такав саветник, разуме се — ако би сами ти стручњаци могли (као заједнички став) утврдити рационална правила транскрипције. При томе би најмање рационално било остати при стилиској вишеструкости.

Миџар Пешикан

НЕКОЛИКО ПРИМЕРА ТРАНСКРИПЦИЈЕ АРАПСКИХ ИМЕНА

Као илустрацију, дајемо неколико реченица из трију књига објављених код нас, са транскрипцијом арапских имена каква је примењена у тим књигама. Уз сваки пример даћемо употребљена арапска имена у научној фонолошкој транскрипцији, а затим у упростијеној транскрипцији која долази у обзир за широку примену, сагласно систему изложенем у претходним текстовима. Верујемо да су изабрани узорци довољно речити као потврда потребе поклањања веће пажње транскрипцији арапских речи у нашем језику.

Прва три одломка су из књиге: Filip Hiti, *Istorija Arapa*, Sarajevo, 1967 (превод са енглеског), четврти из новог (другог) издања познатог дела: Osman Nuri Hadžić, *Muhamed A. S. i Kur'an*, *Kulturna istorija Islama*, Sarajevo, 1968, а пети из књиге: Ibrahim Hodžić, *O intelektualnom i primitivnom shvatanju vjere i vjerskih propisa*, Sarajevo, 1971.

1. Takođe ne postoje nikakvi tragovi al-Hajjajove rezidencije istog naziva, al-Qubbah al-Khaḍra, u Vasitu (стр. 251).

Фонолошка транскрипција: al-Ḥaġġāġ, al-Qubba al-Ḥaḍra', Wāsiṭ.

Упрошћена транскрипција: el Hadžadžove, El Kuba el Hadra, u Vasitu (или ћирилицом: *ел Хаџаџове, Ел Куба ел Хаџра, у Васиту*, аналогно и у даљим примерима).

2. Za njega nisu znali ni ibn-Khallikān, Yāqūt, niti Ḥājjī Khalfah, a ibn-Khaldun krivo misli da je to redakcija ibn-Waḥshīyina djela (стр. 519).